

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿՈՎԿԱՍԻ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀԱՐԻՐԱԲԱՐԱՆԻ ԿԵՆՈՑ

ՀԱՄԱՌՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ *

«Կովկասում Ռուսաց տիրապետութիւնը սկըսում է 1801-ին Վրաստանի յոժարակամ միացմամբ: Առաջին անգամ երբ ոտք դրին ուսնները Կովկաս, գեո ծխում էին Աղա—Մահմադ—Խանի հրգեհաձ գիւղերն, իսկ Տփլիսը աւերակների մի կոյտ էր ներկայացնում: Ուրեմն խօսք անգամ չէր կարող լինել գաղութների և կրթութեան համար: Ռուսաց կառավարութիւնը իւր հէնց տիրապետութեան երկրորդ տարին՝ այն է 1802-ին սկսած 22-ին բաց է անում առաջին գաղութը—գաղութ Տփլիսի աղետակների համար, որը երկար ժամանակ ամբողջ Կովկասում միակ կրթական հիմնարկութիւնն էր համարուում: Թէև բարձրագոյն իշխանութիւնը մեծ խնամք ունէր այդ հաստատութեան վերայ, բայց երբ իշխան Յիդիսովը եկաւ Տփլիս 1803-ին ոչ միայն չգտաւ այն տեղ ոչ աշակերտ և ոչ ուսուցիչ, այլ և գաղութի տեղն անգամ յայտնի չէր: 1804-ին գաղութը կրկին բացուեցաւ: Բայց որովհետև ոչ զբ իւր որդուն չէր ուզում ուղարկել գաղութ, ուստի կառավարութիւնից նպաստ նշանակուեցաւ աշակերտի հօր և այս կարգը պահուում էր մինչև 1829 թիւը: Սակայն ոչ փող վճարելը արգելում էր աշակերտաց յաճախ ուսումնարանից փախել և ոչ էլ զինուոր պահապանները կարողանում էին ուսուցչաց յետ կանգնեցնել արեւելութիւնից, որով, ընկնելով գինեւէտ երկիր, ամբողջ օրը հարբած ընկած էին լինում իրենց սննդակում: Աւսուցիչները բացի արեւելութիւնից և ծեծը միակ ուսման միջոց դաւանողներից էին, և իրենց այս տեսութիւնը պաշտպանելու համար չէին քաջուում «յանգուզն նկատողութիւններով» յետ դարձնել տեսչի առջարկը—չծեծել աշակերտներին, այլ ուրիշ կերպ պատժել: Այս բոլորի վերայ պիտի աւելացնենք և այն նուազ վարձատրութիւնը, որը քիչ չէր նպաստում ուսուցչին իմաստութեան գրկից բաժնի գիրքը նետուել վերջի վերջոյ:»

Տփլիսում գիմնադրոն բանալու միտքը պէտք է զին.— ագ. Սիպեագինին տալ, որ միջնորդեց կառավարութեան վերոյիշեալ դպրոցը գիմնադրոն դարձնել, բաց անել դաւանական դպրոցներ Տփլիսում, Երևանում, Նախիջևանում, Կողբում, Օրդուրատում, Ղաղախում ևլն ևլն, և աւանդելը առարկաների կարգին աւանդել տեղական լեզուն, գիւղատնտեսութիւնն և պարտիզպանութիւնն, այլ և բանալ „Кадет. корпусъ.“ կոչուած գիմնորական դպրոցը: Այս առաջարկի միայն մասամբ իրականանալու համար երկու տարի պէտք եղաւ: Դրաք Պասկելիք մեծ եռանդով ձեռք առաւ դպրոցական գործը և առաջին անգամ կազմել և հաստատել տունց մի կանոնադրութիւն Կովկ. դպրոցների համար, որը 1829-ին օգոստ. 2-ին բարձրագոյն հաստատութիւն ստացաւ, և իսկապէս ասած՝ այդ օրուանից սկսում է Կովկասի լուսաւորութեան պատմութիւնը: որովհետև մինչև այդ ժամանակ չկային դպրոցների կանոնաւոր վարչութիւն, ընդհանուր ծրագիր և նախահաշիւ, այլ ամեն զբ իրեն ձեռնհաս էր համարում խառնուել դպրոցական գործին, ամեն դպրոց իւր ծրագիրն ունէր, որը փոխում էր ամեն մի անձն ըստ իւր տեսութեան: Այժմ յիշեալ կանոնադրութեամբ բոլոր դպրոցները Տփլիսի գիմնադրոն տեսչի միջոցով ենթարկուում էին կառավարչապետի իրաւասանութեան:

1830-ին բացուում է Տփլիսի առաջին գիմնադրոն, իսկ մի տարի յետոյ էլ առաջին օրիորդաց «նստիտուտը»: Բայց այս բոլորը փորձեր էին միայն ապագայի համար: կանոնադրութիւնը և վարչութիւնը անգոր էին դպրոցների մէջ յառաջացած փոփոխութեանց և անկարգութեանց առաջն առնել, նոյն իսկ գիմնադրոն, որի վերայ այժմ ծախսուում էր 3000 ռուբլի, ոչ թէ մարդիկ էր պատրաստում համալսարանում բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու համար, այլ կառավարութիւնը բաւականանում էր վարչական գործերը կատարող քիչ թէ շատ հասկացող աստիճանաւորների ստանալով, իսկ դպրոցի բուն նպատակը առ այժմ անտես էր արուած: Այս առաջին կանոնադրութիւնը միայն (ի տարի գոյութիւն ունեցաւ 1835-ի մայիսի 12-ին նորը հաստատուեց, թէև առանց էական փոփոխութեան:

Այս նոր փոփոխութեամբ Կովկասի դպրոցները գործերը Խարկովի համալս. տեսչի միջոցով հասնում էր լուսաւորութեան նախագահին, որով բաւական դժուար էր ի մօտոյ հսկել գործին: անհրաժեշտ էր ամեն մի դպրոց առանձին առանձին ուսումնասիրել, մինչդեռ միւս կողմից մինչև այդ ժամանակ նման Կովկասը կեանքի նշաններ էր ցոյց տալիս: մասաւոր շարժում սկսել էր զգալի լինել մանաւանդ Տփլիսում: ուստի և 1840-ին Կովկասի բարձ. իշխանութիւնը նորից ձեռք առաւ ամբողջ ուսումնական մասը նորից փոփոխութեան ենթար-

* Զադուած Образованіе ашшавѣнрѣхъ:

կել է Գործին միութիւն տալու համար պէտք էր կեդրոնացումն ուստի լուս. պաշտօնեայ Գրաֆ Ուփարովի միջնորդութեամբ բարձրագոյն հրամանով հաստատուեց Վովկ. առաջին վերատեսչութեան պաշտօնը։ Այս նոր կանոնադրութեան զօրութեամբ այդ պաշտօնը պիտի կատարէր Վրաստանի վարչութեան անդամներից մինը։ Հէնց այս ժամանակ ծագեցաւ և մի բարձրագոյն դպրոց հաստատուելու միտքը։ սակայն բաւականաչափ ուսանողներ չլինելու պատճառով ցարդ անիրագործելի է մնացել։

1848-ին առաջին անգամ բարձրագոյն հրամանով իբրեւ եռամեայ փորձ հաստատուեց Վովկասում դպրոցական հոգաբարձութիւնը։ և որից պահանջուում էր բարձրացնել դպրոցական գործը թէ ըստ քանակի և թէ ըստ որակի և աչքի առաջ ունենալ այն պակասութիւնները և կարիքները որ այդ երեք տարում կարող էին ծագել։ որպէս զի յետոյ հրաշարաւոր լինի նպատակայարմար բարեփոխութեամբ վերջնականապէս որոշել խնդիրը։

1851-ին Բարոն Ա. Ի. Նիկողայի ձեռքով կազմուեց նոր կանոնադրութիւն որով կամաց կամաց պիտի մօտենային Վովկ. դպրոցները Ռուսաստանի ներքին նահանգներում գոյութիւն ունեցող ուսում. հաստատութեանց թէ ըստ վարչականի և թէ ըստ ծրագրի կառավարուելով ընդհանուր գոյութիւն ունեցող օրենքների հիման վերայ։

Վովկասի դպրոցական վարչութեան անդամներն էին յիշեալ կանոնադրութեամբ դպ. հոգաբարձուն նորա օգնականը պետական դպրոցների վերատեսուչը։ Ճարտարապետը և հոգաբարձութեան զիւանը։ նոյնպէս հոգաբարձական խորհուրդը։ որի անդամներն էին դպրոցների տեսուչները։ ուրիշ գործին ծանօթ անձինք։ այլ և զրաքննական մասնախումբը։ Ամբողջ Վովկասը բաժանուած էր 4 տեսչութեան։ որոնց հսկողութեան տակն էին բոլոր ուսումնարանական հիմնարկութիւնները։ իրաց առեալ Հայոց ծխական եկեղեցական դպրոցները։ նախահաշիւը որ 1823թ.ին 10,000 ռ. էր այժմ հասել էր 219,740 բուրլու։ Բարոն Նիկողային աջակցում էր ժամանակի փոխարքայ Իշխան Վռոնցովը։ որի ջանքով բացուեցին Տփլիսում 1846 ս. Նուենայի Երևանում ս. Հռիփսիմէի (1850 յունվ. 2-ին)։ այլ և Գումիսխի։ Համախու օրիորդաց զըպրոցները։ որոնք բաղմամբիւ աշակերտութիւնը են տուել ցարդ և մեծապէս նպաստել Ռ. լեզուի կրթութեան և աղղեցութեան տարածուելուն յիշեալ քաղաքներում։

1860-ին Բարոն Նիկողայի պաշտօնը թողնելուց յետոյ փոխարքայ՝ իշխան Բարեատինսկու առաջարկութեամբ վերացուեց դպրոցական հոգաբարձութիւնը։ և դպրոցների վարչութեան գործը յանձնուեցաւ նահանգապետներին և գաւառապետներին։ իբրեւ դպրոցին մօտից հսկող և տեղական կարիքներ

րին ծանօթ անձանց։ սակայն շուտով նկատուեց այս նոր վարչութեան անյարմարութիւնները։ զըպրոցները իրենց ծրագրով այնքան իրարից հեռացան որ մի գիմնազիոնից մի ուրիշը մտնել անկարելի էր։ յաճախ վէճ ու թիւրիմացութիւններ էին բարձրանում ստորին և բարձր պաշտօնեաների մէջ։ և գործը սկսեց կաղալ։ Սակայն 1862-ին Բարեատինսկու տեղ գալիս է Մեծ Իշխան Միքայէլ Նիկողայովիչը։ և վերականգնում 1859-ի կարգը և հոգաբարձութիւնը յանձնում է Լազարեան ձեմարանի տեսուչ Նեկերովին։

Մեծ Իշխ. Օլգա Ֆէոդորովնան Վովկաս եկած օրից առանձին հոգս ունեցաւ օրիորդաց դպրոցների վերայ։ 1864-ի Տփլիսի բացուեցաւ առաջին կարգի օր. դպրոց։ որը իբրեւ օրինակ ծառայեց յետոյ զանազան տեղերում բացուելիք դպրոցների համար։ Ալեքսանդրապօլից։ Հուշուց։ Ախալքալաքից և ուրիշ տեղերից խնդիրներ եկան օր. դպրոցներ բանալու համար։ նոյն իսկ գիւղացիք սկսեցին օգնել դրամով դպրոցական գործին։

Նեկերով եռանդուն կերպով կպաւ գործին։ վերականգնեցան նորից դպրոցական շրջանները։ իսկ 1867-ին կրկին հաստատուեցաւ դպրոցական հոգաբարձութեան պաշտօնը։ և կարճ ժամանակամիջոցում բացուեցան 40 դպրոցներ։ Մինչև 1875-ը նոր կանոնադրութեան կարիք չկար և դպր. վարչութեան ջանքն ու հոգան է եղել եղածները վերականգնել։ բարեփոխել։ բարձրացնել և որ զլիաւորն է ըստ կարելւոյն մօտեցնել պետութեան մէջ եղած միւս նոյն կարգի դպրոցներին։ Այս շրջանում Նշանաւոր երեւոյթ պիտի համարուի Տփլիսի ուսուցչական դպրանոցի բացումը 1865-ին։ որը 1872-ին վերածուեցաւ ուսուց. ինստիտուտի և կոչուեցաւ Աղեքսանդրեան։ որի նպատակն էր գիւղ. և քաղ. դպրոցներին պատրաստուած ուսուցիչներ մատակարարել։

Սկսած 1871-ից Վովկասի դպրոցական շրջանը տարեց տարի աւելի և աւելի մօտենում է ուսուցչ. միւս շրջաններին։ իսկ 1875-ին արդէն եղած տարբերութիւնները բոլորովին վերանում են։ այդ շրջաններում վերջնականապէս որոշուում է իւրաքանչիւր կարգի դպրոցի կանոնները։ ծրագիրը։ ծառայող անձանց կարգը—յար և նման պետ. ներքին նահանգների դպրոցներին։ այդ ժամանակում արդէն ուշք է դարձնուում մինչև այդ ժամանակ գոյութիւն ունեցող և պետ. հսկողութեան չենթարկուող դպրոցների վերայ։ մասնաւոր և ընկերութեանց ձեռքով բացուած դպրոցները ենթարկուում են ընդհ. Վովկ. դպրոցական վարչութեանը և որ զլիաւորն է յատուկ ուշադրութիւն և դարձնուում ժողով. զըպրոցների վերայ։ Ի՞նչ մեծ իշխան Միխայիլ Նիկողայիւ վիչը և թէ մեծ իշխ. Օլգա Ֆէոդորովնայն անդադար աշխատում են լուսաւորութեան գործի տարածման և

այն էլ խիստ արդիւնաւոր կերպով. այնպէս որ նոցա Վովկ. ոտ դրած օրից հազիւ անցել էր 10 տարի և դպրոց. վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդ կարճ ժամանակամիջոցում թէ արական և թէ իգական սեռի դպրոց յաճախողների թիւը եռապատկուել էր—այնպէս որ երկու սեռից կրթութեան թիւը 55,084-ի էր հասնում, որի համար տարեկան ծախսուում էր 818,625 ռ. 90 կոպ.:

1877-ին վրայ է հասնում ուսում—թրքական պատերազմը և կանգ է առնում լուսաւորութեան գործի յառաջադիմութիւնը, այլ և շատ տեղեր խանգարուում ու փակուում են դպրոցները. պատերազմին հետևում է լեռնականների ապրտամբութիւնը, որը դարձեալ առիթ է դառնում մի քանի դպրոցների փակման, ինչպէս Նուխում, Զաքատալում և ընդ թուր ձեռք առնելիք միջոցները առ ժամանակ դադարում են, մանաւանդ գանձարանն էլ չէր կարող իւր նպաստը հասցնել կանոնաւոր:

Պատերազմից յետոյ վարչութեան յատուկ ջանքով ոչ միայն փակուած դպրոցները բացուեցան, այլ և դպրոցական գործը աւելի սկսեց արագ առաջ գնալ. գլխաւորապէս ջանքեր եղան Վովկասում գրտնուած ուսումնարանները դպրոցների հօգաբարձութեան տեսչութեան ենթարկել և վերջացնելով մէջտեղից մասնաւոր բնաւորութիւն ու ծրագիր ունեցող ուս. հիմնարկութիւնները, բոլորը որոշ կարգի դրպրոցների վերածուեցան: Վերջին 1895-ի Վովկ. դրպրոցների վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ նա մի քայլ ևս արել է յառաջադիմութեան գործում: 1885-ին բոլոր դպրոցների թիւը եղել է 1,018, ծառայողների 3,898, ծախս 2,350,378 ռ. իսկ աշակերտաց թիւը 66,119. իսկ եթէ տարբեր դաւանութեանց և մասնաւոր դպրոցներում սովորողների թիւն էլ վերան աւելացնենք՝ կունենանք 99,109. 1895-ին պետական դպրոցների թիւը հասնում է 1,297. մինչ ծախսը տարեկան 3,466,883 ռ. և ուսանողաց թիւը 91,692. եթէ ոչ պետական դպրոցներն էլ առնելու լինենք՝ ուսանողաց թիւը կհասնի 149,973 հօգու. (սորա մէջ պիտի հաշուել և 16,066 ուսանողներ Հայոց եկեղեցական—ծխական ուսումնարաններից):

Այժմ եթէ մի հայեացք ձգենք 100 ամառայ Վովկ. դպրոցական կեանքի վերայ, կտեսնենք, որ նա տարեց տարի յառաջադիմել է, որքան որ ներել են տեղական հանգամանքները. 10,000 բուրլուց ծախսը բարձրացել է 3,466,883 բուրլու. դպրոցում՝ սկզբում 10 աշակերտ չի գտնուել, յետոյ ուսանողաց թիւը հասել է 141,973-ի. անշուշտ սրանք շօշափելի յառաջադիմական քայլեր են, բայց եթէ համեմատենք Վովկասի կրթական կան գործը ուրիշ երկրների հետ, նա մեծ զրօհ հաւասար մի բան կերևի. օր. Ամերիկայում 1000

մարդուն գալիս է 208 ժող. դպրոց. աշակերտ. Անգ. 161. Գաղղիայում՝ 146. Եւրոպ. Ռուս. 30. իսկ Վովկասում միայն 8, Ամերիկայում կրթութեան գործին մարդագլուխ ծախսուում է 4 ռ. 65 կ. Անգ. 3 ռ. Գաղղիայում 2. իսկ Վովկ. 14 կոպէկ, Ռւս. մինչ զարմանք, որ դեռ Վովկ. ժողովուրդը խորին խաւարով ծածկուած, ոչ միայն չի կարողանում արդիւնաւորել և շահագործել երկրի անհատնում հարստութիւնն ու բարիքը, այլ և մեծամասնութիւնը յետին աղքատութեան մատնուած, զոհ ամեն տեսակ պատահարների, հազիւ կաղողանում է իւր օրական հացը հայթայթել. իսկ նորա հարստութիւնը օտարն է վայելում, Վերջացնում ենք մեր խօսքը ամառութիւնի բառերով. «Վովկասին պէտք է դպրոց, առանց որոյ անկարելի է ոչ կուլտուրա և ոչ արդիւնաւորութիւն»:

Ս. Թ.

ՕԳԻ ՄԱՔՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ *

Գալիս է ամառը և բերում է շատ շատ բարեաց հետ միասին և ոչ քիչ չարիքների, որոնց մէջ եթէ ոչ ամենաառաջին, զոհեալ տեղերից մինը պէտք է տանք փոշուն, որով այնքան կարող էին պարծենալ մեր զիւղերն ու քաղաքները:

Երբաւի միշտ մարդ՝ աչքն ու բերանը բռնած՝ ման է գալիս օրուայ որոշ ժամանակներին, երբ քամին մրկում է օդը և փոշու ամպերը ոլորապտոյտ դրօսնում են փողոցների երկարութեամբ, երբեմն անցորդին ոտից զլուխ ներկում և երբեմն էլ ճանապարհից շեղուելով՝ դռնից և պատուհանից ներս մտնում տուն:

Բայց առողջապահների հետազօտութիւններից երևում է, որ մենք շատ քիչ պիտի վախենանք փողոցի այդ կատաղի թշնամուց, քան մեր տան սենեակների հեղաբարոյ անտեսանելի մանր բարեկամներից. վերջինների հասցրած վնասների ոչ չափը և ոչ տեսակները կարելի է մի առ մի թուել: Սենեակի փոշուն պիտի վերադրել մարդկային հիւանդութեանց պատճառներից 10-ից 9-ը:

* Զաղուած „Hedman“ շաքաթաթեղից: